

El fons documental dels vescomtats de Cabrera i Bas i dels comtats d'Osona i de Mòdica: història d'una dispersió

Emma Llach i Palmada

Catalunya posseeix un valuós patrimoni documental, gran part del qual no es troba en terres catalanes. Avui, el tema dels «papers de Salamanca» ens ha apropat aquesta qüestió, però no és l'únic cas de fons documental català que es troba fora de les nostres terres. El fons dels vescomtats de Cabrera i Bas i comtat d'Osona està integrat dins el fons de la casa d'Aitona, que forma part de l'arxiu de la Fundació Casa Ducal de Medinaceli, en gran part constituït per fons de procedència catalana. Dins les finalitats de la Fundació hi ha promoure la investigació de l'arxiu mantenint-ne assegurada la integritat. Les còpies microfilmades del fons de la Casa d'Aitona, secció Cabrerera i Bas, varen arribar a Hostalric el setembre de 2002.

L'evolució històrica de l'arxiu: des de la seva creació fins avui

El llinatge dels Cabrera ha estat lligat amb d'altres títols i estats senyoriaus, per la qual cosa trobem documentació d'aquest llinatge dipositada en d'altres arxius.

Es desconeix on i quan es va començar a formar l'arxiu. Pels treballs arqueològics que s'han realitzat en el castell de Montsoriu, sembla que difícilment hi hauria hagut un arxiu important abans del segle XIII, moment en què sí que es va convertir en el centre de poder del vescomtat: en unes excavacions va aparèixer el segell d'una butlla papal del segle XIV procedent, probablement, d'aquest arxiu.

La primera notícia documentada de l'arxiu dels

Arxiu Històric Municipal de Sils

Detall d'un dels volums del fons Medinaceli dipositats a l'Arxiu històric Municipal de Sils.

Cabrera data de la darrereria del segle XIV: «L'any 1399 tenim constància que Bernardí de Cabrera (que era a Sicília des de feia un any) conservava tots els documents del patrimoni que tenia i posseïa en aquestes parts (d'Osona) en el castell de Montsoriu: *egregius vir [Bernardí de Cabrera] sit absens et in partibus ultra marinis, tamen propterea non est verum nec est verosimili quod titulos sive instrumenta secum per maria detulerit cum omnia*

instrumenta patrimonii quod idem nobilis et egregius vir tenet et possidet in his partibus sint in castro de Montsoriu».(1)

Hostalric, com a cúria jurisdiccional del vescomtat de Cabrera, generava documentació que es conservava a càrrec dels seus escrivans, i quan el centre administratiu del vescomtat s'hi traslladà, també s'hi afegí l'arxiu procedent del castell de Montsoriu.

L'any 1477 els vescomtats de Cabrera i Bas i els comtats d'Osona i de Mòdica passaren a Anna I de Cabrera, que, casada amb Fadrique Enríquez, va establir la seva residència al ducat de Medina de Rioseco. A partir d'ara adquirí més importància la figura dels procuradors generals o delegats dels vescomtes, i és possible que part de la documentació dels Cabrera es trobés o es generés temporalment fora de Catalunya.

Els Enríquez de Cabrera van vendre els vescomtats de Cabrera i Bas i el comtat d'Osona a Francesc de Montcada, comte d'Aitona (1566-1574), però no el comtat de Mòdica, que continuà en mans del llinatge castellà i actualment del ducat d'Osuna. Així, trobem que avui hi ha documentació dels vescomtats de Cabrera i de Bas i comtats d'Osona i de Mòdica a la secció «Nobleza del Archivo Histórico Nacional» a Toledo, en el fons Archivo de los Duques de Osuna.

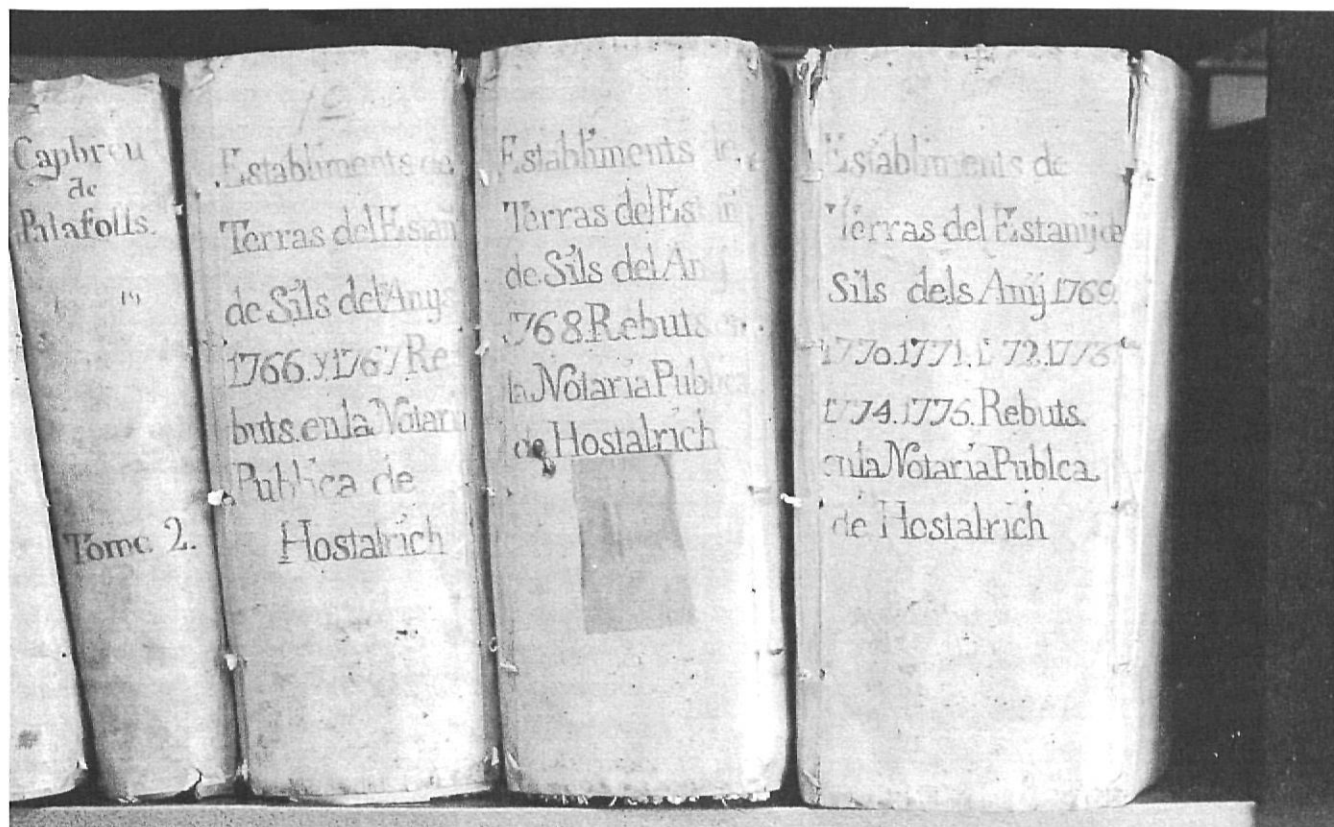
Hostalric continuà com a capital administrativa fins a l'extinció de les senyories, però no conservava tot l'arxiu. L'any 1729 l'Arxiu d'Aitona, juntament amb els dels seus estats agregats (casa de Montcada, comtat d'Osona, vescomtats de Cabrera i Bas, entre d'altres), estava ubicat al Palau Gralla de Barcelona. En el període 1728-1745, amb Luis Antonio Fernández de Córdoba, duc de Medinaceli i marquès consort d'Aitona, l'arxiu de la casa d'Aitona es va traslladar a Madrid, sota la direcció de l'arxiver Dionisio García Muñoz de Toledo, arran de la reestructuració administrativa de la casa de Medinaceli a Catalunya en incorporar-s'hi el patrimoni dels estats d'Aitona. Al Palau Gralla s'hi ubicà la Comptadoria Major de la Casa Ducal, juntament amb la seu del Procurador General de la Casa en el Principat, i se centralitzà l'administració de les possessions dels Medinaceli a Catalunya. Quan l'arxiu de la casa d'Aitona es traslladà a Madrid, en el seu lloc de Barcelona s'hi emplaçà l'arxiu de Sogorb-Cardona.

Aquest trasllat es veu reflectit en els dos primers rotlles de la documentació microfilmada d'Hostalric, on trobem correspondència datada entre els anys 1728

i 1887, en la qual els arxivers de la Casa Medinaceli de Madrid i de la Comptadoria Major de la Casa Ducal de Barcelona s'intercanvien documentació. L'any 1776 Manuel Boxados, arxiver major de la Casa Ducal de Medinaceli a Madrid, assignà a Pio Codamira les «44 papeleras útiles» que contenien la documentació de Cabrera i Bas, juntament amb d'altres. Un exemple el trobem en el document datat a Madrid el 20 de febrer de 1731, signat pel marquès d'Aitona i de Cogolludo (Arxiu d'Hostalric. Secció de Cabrera i Bas. Rotlle 968; fotograma 038; fitxa 17), on es llegeix: «Don Dionisio Garcia Muñoz de Toledo, entregara los instrumentos contenidos en esta memoria para remitirlos a Barcelona a fin de que se saquen traslados de ellos, y que se debuelvan aquí los originales».

A mitjan segle XIX se centralitzà tot l'arxiu Medinaceli a Madrid en incorporar-s'hi l'arxiu del Palau Gralla, moment en què la documentació que havia generat el marquesat d'Aitona i els seus agregats des de l'any 1747 fou inclosa erròniament dins la secció Cardona del fons Sogorb-Cardona, on es troba encara actualment. Els diferents arxius integrats a l'Arxiu General de la Casa de Medinaceli han conservat fins avui la seva agrupació per *Casas* -Aitona, Empúries-Sogorb...- i han mantingut la seva estructura interna (Casa d'Aitona, Secció de Cabrera i Bas).

Tot i aquesta unitat aparent de l'arxiu dels Cabrera, trobem que els microfilms que arriben a Hostalric no contenen la documentació completa dels vescomtats de Cabrera i Bas i comtat d'Osona, sinó que una part es troba dispersa per raons històriques i de relacions entre llinatges. A l'Arxiu Municipal de Sils hi ha 77 peces documentals del darrer propietari dels drets de l'Estany de Sils, pertanyent al vescomtat de Cabrera; a l'arxiu de la Corona d'Aragó es troba documentació relativa als feus del vescomtat de Cabrera i comtat d'Osona; a l'arxiu del monestir de Poblet hi ha microfilmada tota la documentació catalana de l'Arxiu Ducal de Medinaceli; a l'Arxiu Històric Comarcal de Sort hi trobem còpia dels microfilms de la secció «Catalunya General» (1206-1761) pertanyent a l'Arxiu Ducal de Medinaceli, en el qual hi ha documentació dels vescomtats de Cabrera i Bas i comtat d'Osona; a Toledo, a la secció «Nobleza del Archivo Histórico Nacional», dins el fons dels Ducs d'Osona hi ha documentació dels vescomtats de Cabrera i Bas i comtat d'Osona i de Mòdica.

Diversos volums del fons Medinaceli donats per Josep Madí i Rusiñol, darrer propietari dels drets de l'Estany de Sils, a l'Arxiu Històric Municipal de Sils.

L'intent de recuperació de l'arxiu a Hostalric

Una part de la documentació del vescomtat de Cabrera es va conservar a Hostalric fins a l'inici de la Guerra Civil, moment en què la Secció d'Arxius documentals de la Generalitat de Catalunya decidí portar-la a Barcelona per tal de preservar-la. Els bombardeigs que afectaven la ciutat comportaren un nou trasllat de la documentació, aquest cop a Viladrau —els seus 3.500 documents ocupaven 115 metres lineals— on romangué fins al final de la guerra, quan el Servicio de Recuperación Bibliográfica y Documental els retornà a Barcelona, concretament a l'arxiu de la Corona d'Aragó.

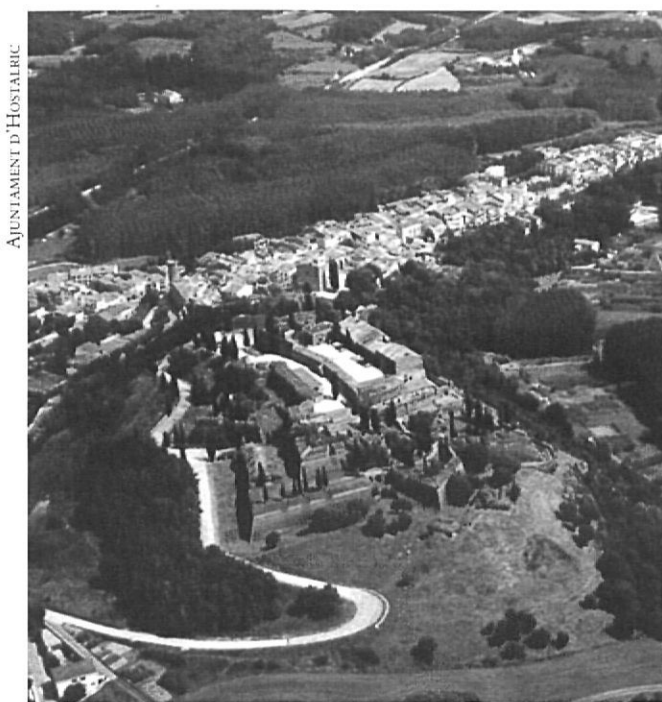
Uns anys més tard es decretà que aquest fons fos lliurat al duc de Medinaceli, que l'integrà al seu arxiu, de tal manera que actualment els microfilms d'Hostalric no permeten destriar quins documents provenen d'aquesta incorporació i quins ja formaven part de l'antic arxiu ducal.

A la dècada dels 80, la Generalitat de Catalunya i l'Ajuntament d'Hostalric iniciaren converses amb la

Fundación Casa Ducal de Medinaceli per tal de crear a Hostalric un centre d'estudis dels fons històrics catalans existents a l'arxiu de la Casa Ducal i traslladar la documentació catalana microfilmada a l'edifici de l'antic Hospital de Pobres d'Hostalric, antigament propietat dels ducs. Als anys 90, però, les negociacions es trobaven en un punt mort, a causa de la controvèrsia entre la Casa Ducal i l'Ajuntament sobre la titularitat de l'immoble de l'Hospital, raó per la qual les converses no van arribar a bon port i s'acabaren.

Situació actual de l'arxiu d'Hostalric

El dia 3 de setembre de 2002 el Servei d'Arxius de la Generalitat de Catalunya va lliurar a l'Ajuntament d'Hostalric les còpies dels microfilms de la secció de Cabrera i Bas del fons documental Medinaceli. Actualment s'està treballant en l'inventari, que es va iniciar el febrer de 2003. El fons està compost per un total de 61 rotlles de microfilms, cadascun dels quals conté aproximadament uns 750 fotogrames; per tant,

AJUNTAMENT D'HOSTALRIC

Vista aèria d'Hostalric, capital administrativa del vescomtat de Cabrera. En primer terme, el castell.

el fons està compost per uns 45.000 fotogrames. No hi ha dubte que aquestes xifres ens deixen entreveure la magnitud i la importància que té la gran quantitat de dades de tot tipus (econòmiques, socials, etnogràfiques, històriques...) que conté el fons que s'està inventariant. En data de juliol de 2004 s'han realitzat les fitxes corresponents a la meitat del fons (30 rotlles), que corresponen a més de 5.000 fitxes (per tant, 5.000 documents). Tot i aquestes dades, serà impossible conèixer la quantitat de documents que conformen el fons fins que no s'hagi acabat l'inventari.

Quan el fons va arribar a Hostalric no estava inventariat, solament a l'inici de cada rotlle hi trobàvem repetit el mateix índex general realitzat a partir dels lligalls originals, d'utilitat quasi nul·la si tenim en compte que feia referència als lligalls dipositats a Toledo i que a Hostalric es troben còpies microfilmades. Segons l'índex general, les dates extremes del fons són dels segles IX al XIX.

La documentació inventariada fins avui es pot englobar en tres tipus principals. Per una banda, hi ha correspondència entre el duc de Medinaceli i els seus arxivers i comptadors generals (segles XVIII-XIX), sobre l'administració dels vescomtats i sobre el trasllat

de documentació entre l'arxiu de Barcelona i Madrid. Per altra banda, trobem trasllats i notes de documents (segles XI-XIX), els quals ara com ara no se sap si els originals estan conservats dins del fons que s'inventaria o bé han desaparegut, i finalment trobem la resta de documentació. La tipologia documental és diversa: donacions, establiments, testaments, rebuts, poders, privilegis, obligacions, homenatges, capbreus, èpoques, vendes, permutes, reconeixements, fundacions de beneficis, concessions, testimonis, pregons, revendes, sentències, nomenaments, respostes, arrendaments, plets, promeses, concòrdies, declaracions, certificacions...

L'àmbit geogràfic que abasta aquest fons està condicionat pel procés històric dels vescomtats de Cabrera i Bas i comtat d'Osona. La majoria de documents tracten del vescomtat de Cabrera, especialment de les comarques de la Selva (Vidreres, Riudarenes, Sils, Hostalric, Breda, Maçanet, Blanes, Anglès, Osor, Fogars, Arbúcies...), Maresme (Palafolls, Sant Iscle de Vallalta, Arenys, Tordera, Pineda, Calella, Malgrat, Sant Pol, Canet...), Vallès Oriental (Fogars de Montclús, Sant Celoni, Vallgorguina...) i Osona (l'Esquirol, Torelló, Sant Hipòlit de Voltregà...).

Dins la documentació referent al vescomtat de Bas, els indrets esmentats són sobretot Sant Esteve d'en Bas, Sant Privat d'en Bas, Joanetes, Falgars, castell de Montagut, del Mallol, de Bas i de Castellfollit...

Finalment, cal esmentar que de forma esporàdica trobem topònims de Sicília (comtat de Mòdica), Castella (ducat de Medina de Rioseco) i d'altres indrets de Catalunya: Ripollès, Segarra, Noguera, Bages, territoris del comtat d'Urgell, del comtat de Prades i del comtat d'Empúries (Sant Miquel de Fluvià, vall de Banyuls, Castelló d'Empúries, Quermançó...), Calonge, la cartoixa de Montalegre, Barcelona, Cassà de la Selva, Llagostera... Això és degut a la incorporació dels vescomtats de Cabrera i Bas i comtat d'Osona a la casa d'Aitona i, posteriorment, de Medinaceli.

L'objectiu de l'inventari és posar el fons a l'abast de l'investigador. En una primera fase, s'han d'identificar tots els documents que conformen el fons i fer-ne una fitxa. En una segona fase, a partir de les fitxes confeccionades es podrà realitzar l'inventari pròpiament dit i elaborar la corresponent base de dades. Aquest inventari s'està realitzant d'una forma exhaustiva, introduint en cada fitxa totes aquelles dades

toponímiques, antroponímiques i temàtiques susceptibles de ser d'interès i, alhora, de fàcil localització per a l'usuari. Un inventari d'aquestes característiques permetrà introduir fàcilment tot allò consignat en les fitxes en una completa base de dades informatitzada, i així s'acomplirà un dels objectius de l'inventari: el de facilitar al màxim la recerca a l'investigador.

La fluïdesa de la tasca es veu obstaculitzada pels condicionants derivats de les característiques del lector de microfilms, un aparell antiquat que no permet una lectura àgil dels documents. Per tal de solucionar aquests obstacles, agilitar el procés d'inventari i facilitar-ne la consulta, seria imprescindible digitalitzar els microfilms, fet que permetria consultar la documentació en un ordinador, poder llegir el document correctament, introduir directament les fitxes a la base de dades i millorar la qualitat de la visualització dels documents.

Actualment, el fons es troba dipositat a la Biblioteca Modest Salse i Camarasa d'Hostalric, que properament es traslladarà a l'edifici de Can Llena. No hi ha dubte que un arxiu d'aquesta magnitud hauria de disposar d'una sala de consulta adequada amb uns horaris suficients i de personal qualificat per poder atendre i ajudar els investigadors i els interessats en les seves recerques.

L'inventari, un cop finalitzat, serà una eina bàsica per a tothom que desitgi consultar aquest fons tan extens. Sens dubte, això generarà infinitat de treballs d'investigació històrica i podrà introduir molta gent en l'estudi i en el coneixement del passat de les nostres terres.

Emma Llach i Palmada és historiadora.

Nota

(1) COLL I CASTANYER, Jaume. *El Castell de Montsoriu*. Breda: Parròquia de Breda, 1994, p. 43.

Bibliografia

- COLL I CASTANYER, Jaume. *El Castell de Montsoriu*. Breda: Parròquia de Breda, 1994.
- COSTA, Lluís. «El patrimoni català dels Medinaceli, més a l'abast». *Quaderns de la Selva* [Santa Coloma de Farners] 12 (2000) p. 139-157.
- FONT, Gemma; MATEU, Joaquim; PUJADAS, Sandra; TURA, Jordi; RUEDA, Josep Manuel. *El Castell de Montsoriu*. Santa Coloma de Farners: Consell Comarcal de la Selva, 2000.
- PONS I GURI, Josep M. «Hostalric, capital i arxiu del Vescomtat de Cabrera». *Quaderns de la Selva* [Santa Coloma de Farners] 14 (2002) p. 7-20.
- SANCHEZ GONZALEZ, Antonio. *Documentación de la Casa de Medinaceli: El Archivo General de los Duques de Segorbe y Cardona*. Madrid: Dirección General de Archivos Estatales: Ministerio de Cultura, 1990.
- ZAMORA I ESCALA, Jaume Enric. «El salvament dels arxius catalans durant la Guerra Civil espanyola (1936-1939)». *Lligall* [Barcelona] 16 (2000) p.85-151.

Tomba del comte Ponç Hug V d'Empúries, conegut com a Malgauli, fill de Marquesa de Cabrera i del comte Ponç Hug IV d'Empúries. Aquest conjunt artístic es conserva a l'església de Santa Maria de Castelló d'Empúries.

